

Politieke schandaalberichtgeving: een communicatie-theoretische benadering

Jo Snoeckx

SAMENVATTING

Dit artikel vormt een pleidooi voor meer aandacht in de communicatiewetenschap voor de werking en de rol van politieke schandalen, zowel in theoretische als in empirische zin. Vertrekkende van de klassieke theorievorming omtrent nieuwselectieprocessen wordt het politiek schandaal ontleed en gedefinieerd.

We stellen vast dat het politiek schandaal een enorm publiek spanningsveld creëert, dat – mede dor de hoge nieuwswaardigheid – een grote verantwoordelijkheid legt bij de media. Zo plaatst de analyse van de historische Watergate-case duidelijke vraagtekens bij de rol van de media in politieke schandalen en benadrukt het cruciale belang van de verhouding bron-communicator als ontstaansvoorwaarde van een politiek schandaal.

Vanuit deze analyse vormt dit artikel eveneens een aanzet voor meer concreet toegepast onderzoek in het veld van politieke schandaalberichtgeving en wijst het terzake verschillende pistes aan.

Sleutelwoorden: politiek schandaal, nieuwselectieproces, bronnen, waakhondfunctie van de media, Watergate

Dit artikel vormt een gedeeltelijke neerslag van hetgeen in de communicatiewetenschappelijke literatuur reeds geschreven is over politieke schandalen en de berichtgeving hieromtrent. Als communicatietheoretische bijdrage vormt dit artikel een pleidooi voor meer aandacht in de communicatiewetenschap voor de werking en de rol van politieke schandalen, zowel in theoretische als in empirische zin. Dit lijkt ons de enige manier om aan het actuele vrij eenzijdige en verhitte debat over politieke schandaalberichtgeving een betere grond te geven. In dit debat blijkt immers enige wetenschappelijke omschrijving van politieke schandalen en de rol die de media hierin spelen, veelal te ontbreken.

Het uitgangspunt is het politiek schandaal te ontleed en zijn werking te analyseren aan de hand van de klassieke theorievorming omtrent nieuws-

selectieprocessen. Hierbij worden tevens de cruciale rol van nieuwswaarden en -bronnen aangekaart en plaatsen we het politiek schandaal naast het concept van de maatschappelijke functie van de media. Met betrekking tot het communicatieproces is deze analyse dus sterk zender-georiënteerd.

De centrale stelling in dit artikel is dat het politiek schandaal zich aandient als een heel nieuwswaardig mediafenomeen, dat echter - gezien zijn enorme publieke kracht - een vrij grote verantwoordelijkheid legt bij de media. Het basisargument hiervoor vinden we terug in de analyse van de historische case van Watergate. Deze analyse plaatst vraagtekens bij de rol van de media in politieke schandalen en benadrukt het cruciale belang van de verhouding bron-communicator als ontstaansvoorwaarde van een politiek schandaal.

Vanuit deze stelling tracht dit artikel eveneens een aanzet te vormen voor meer concreet toegepast onderzoek in het veld van politieke schandaalberichten en wijst het terzake verschillende pistes aan.

■ HET SCHANDAAL

Het is verre van eenvoudig een klare lijn te trekken doorheen de literatuur die in aanmerking komt als bron voor een werkom-schrijving van het begrip 'schandaal'. Verschillende auteurs (Nordin, 1979; Tumber, 1993; Stephens, 1989; Stevens, 1991) halen het begrip 'schandaal' aan, echter enkel ter verduidelijking van een ander belangrijk begrip: 'sensatie'. Eén benadering (Mott, 1962) kenmerkt dit laatste begrip als 'the detailed newspaper treatment of crimes, disasters, sex scandals and monstrosities' (gecit. in Nordin, 1979:297). Hierbij benadert men het schandaal als een concreet nieuws-onderwerp, waarbij steevast zijn goed verkopend en prikkelend karakter wordt aangehaald (Tumber, 1993:358). Het is duidelijk dat we met deze karakterisering inhoudelijk niet erg ver komen. Het lijkt ons vruchtbaarder 'het schandaal' los te koppelen van 'sensatie' door dit laatste begrip, in navolging van Glynn en Tims (1982), louter op basis van een 'style distinction' (Tannenbaum & Lynch, 1960:384) te omlijnen. Hierbij wordt uitgegaan van de stelling dat vooral de behandeling van een nieuws-onderwerp bepalend is voor het sensatiegehalte.

Deze benadering sluit aan bij de visie van Molotch en Lester (1974:101-112), die eveneens elke conceptuele verwarring omtrent 'het schandaal' willen vermijden. Zij vatten het begrip in een classificatieschema, uitgaande van de nieuwsbehoefte van de belangrijkste actoren in het nieuwsproces: de promotor en de news assembler. Promoting heeft tot doel een bepaalde

'gebeurtenis' te laten uitgroeien tot een 'nieuwsgebeuren'. Vanuit een bepaalde nieuwsstrategie kan de verantwoordelijke voor een bepaald 'gebeuren' - de effector, bijvoorbeeld een politicus - een assembler aanzetten dit gebeuren tot een nieuwsfeit uit te vergroten. Een promoter kan ook de activiteiten van iemand anders promoten, inbegrepen diegene wiens nieuwsstrategie hij niet deelt. In dit geval treedt hij op als informer en krijgt hij de kans om via de media bepaalde zaken bloot te leggen. Op het punt waar de behoeften van de promoter en de news assembler samenlopen, wordt een event gegenereerd. Naargelang de effector het gebeuren, waarop het nieuwsfeit boogt, intentioneel laat plaatsvinden en naargelang het gebeuren door de effector zelf of een informer wordt gepromoot, plaatsen Molotch en Lester (1974:111) het nieuwsfeit in één van hun vier nieuws categorieën.

Het schandaal kenmerkt zich op die basis als een news event waarvan het onderliggend gebeuren doelbewust en intentioneel plaatsvindt, maar niet door haar effector - wel door een informer - tot nieuwsfeit wordt uitvergroot. Hieruit leidt men af dat de natuur van het onderliggende gebeuren dusdanig is dat de effector er liever geen publiek event van maakt.

Molotch en Lester (1974:110) stellen dat het schandaal 'normally reveals hidden features of individual lives or institutional processes': het geeft ons dus een ongewoon inzicht in het privéleven of de bezigheden van bepaalde (vooraanstaande) personen. Daarnaast veronderstellen velen dat al die zaken die de effector liever verborgen houdt, onwettelijk zijn of als 'a moral stumbling' (Ross, 1988:18) de betrokkene in diskrediet brengen.

Bij de aanvang van deze paragraaf gaven we aan op welke manier in de literatuur het schandaalgegeven verweven is met het sensatiebegrip. Het schandaal heeft, gegeven de veelvuldige associatie met sensatie, een vrij negatieve connotatie. Stevens stelt:

We are fascinated but simultaneously appalled at our own fascination. Wishing we were more high-minded, we denounce those who convey scandalous information. (Stevens, 1991:4)

Ofschoon vele schandalen zich baseren op gebeurtenissen die sensatie kunnen veroorzaken of op een veeleer sensationele manier kunnen worden gebracht - we denken hierbij hoofdzakelijk aan (politieke) corruptie, overspel en misdaad - moet men oppassen met veralgemeningen. Niet noodzakelijk elk schandaal is sensationeel, zij het in de journalistieke stijl waarin het wordt gebracht, zij het in het effect dat het veroorzaakt: sensatie heeft gradaties, los van de nieuwsvorm waarin het onderwerp wordt gegoten.

■ HET POLITIEK SCHANDAAL

Met dit belangrijk onderscheid en de analyse van Molotch en Lester in het achterhoofd kunnen we het begrip 'politiek schandaal' definiëren als:

Een gemedieerd gebeuren waarbij mogelijk verborgen gehouden onwettelijke, amorele of dysfunctionele aspecten van het privéleven van een leidinggevend politiek figuur of van institutionele processen en praktijken, waarin de politicus mogelijk actief en doelbewust betrokken is, door derden worden onthuld. Hierbij wordt de politicus doorgaans in opspraak gebracht.

Deze definitie geeft aan dat er - inhoudelijk gezien - breed genomen twee soorten politieke schandalen bestaan. Aan de ene pool hebben we het schandaal dat meer op specifieke aspecten uit het privé(seks)leven van een politicus is gericht, aan de andere pool bevindt zich het schandaal dat de aandacht vooral op structurele politieke disfuncties vestigt.

Heel veralgemenend kunnen we stellen dat het ene type politieke schandalen vooral in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten floreert, terwijl het andere type tegenwoordig in landen als Italië en België in opmars is. Toch is het zo dat bijna elk politiek schandaal een mengvorm is van deze twee soorten.

Het is ook niet onbelangrijk stil te staan bij de ontstaansvoorwaarden van een politiek schandaal. Molotch en Lester zeggen hieromtrent het volgende:

A scandal requires the willing cooperation of at least one party having power and legitimacy which derive either from first hand experience (...) or position in the social structure. The more both circumstances are fulfilled, the greater the capacity to generate a scandal. (Molotch & Lester, 1974:110)

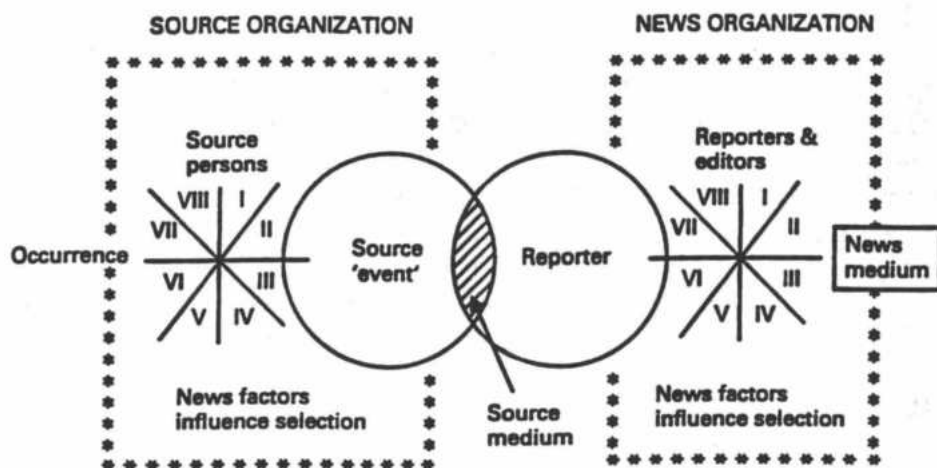
Het is duidelijk dat de macht om als informer toegang tot de media te verkrijgen, de status van de betrokken effector, alsook de controle die beiden in hun mediastrategie en politiek kunnen uitoefenen, een cruciale rol spelen als ontstaansfactoren in het politiek schandaal.

■ HET NIEUWSPROCES IN HET POLITIEK SCHANDAAL

Vooraleer een bepaalde gebeurtenis kan uitgroeien tot een schandaal, dient dus aan een aantal voorwaarden te zijn voldaan. Molotch en Lester (1974: 105) wijzen er op dat selectieve nieuwsbehoeften en sancties vanuit de hoek van machtige promoters het nieuwsproces sterk kunnen beïnvloeden. Nieuws wordt in die zin een doelbewust gedragsproces van promotie en assemblage, waarin controle, status en nieuwsbehoeften een centrale rol spelen.

Ericson et al. (1987) spreken terzake over een 'nieuwsselectie' in sequenties. In hun model treden zowel aan de kant van de nieuwsbron als aan de kant van de mediaorganisatie filters op, die elk op basis van een aantal gehanteerde 'nieuwswaarden' bepaalde gebeurtenissen tot news events willen uitvergroten. In het centrum van het model lopen de nieuwsbehoeften van de bron en de news assembler (de journalist) samen en wordt via een 'bronmedium' informatie uitgewisseld.

Figuur 1: Contexts van nieuwsproductie¹

Dit model is gebaseerd op het theoretisch schema dat Galtung en Ruge (1965:64-90) inzake nieuwswaarden en -selectie uitwerkten. Volgens dit schema heeft een bepaalde gebeurtenis een grotere kans uit te groeien tot een nieuwsgebeuren indien:

- het gebeuren in het tijd- en compositieschema van het medium past;
- het gebeuren duidelijk is;
- het om een intens, onverwacht of zeldzaam gebeuren gaat, met een lage drempelwaarde;
- het gebeuren betekenisvol is binnen de eigen cultuur;
- het gebeuren een bepaalde continuïteit vertoont;
- het gebeuren een negatief karakter heeft;
- het gebeuren een sterke personificatie inhoudt;
- het gebeuren betrekking heeft op zogenaamde elitepersonen of -landen.

Het model van Ericson et al. (1987) vervolledigt dit schema, in de zin dat de nieuwsselectieprocessen die zich buiten de context van de mediaorganisatie afspelen, namelijk bij de bron zelf, eveneens in de analyse van het nieuws-

proces worden opgenomen. De aangehaalde nieuwsfactoren spelen in dit 'two-stage process' (McQuail & Windahl, 1993:177) dus een dubbele rol. Hier komen we verder nog op terug.

Nieuws waarde van het politiek schandaal

Wanneer we de hoger omschreven 'nieuws waarden' toepassen op het politiek schandaal, profileert dit event zich als uitermate 'newsworthy'. Het gebeuren dat aan de basis van het politiek schandaal ligt, is immers intens, onverwacht - zeker voor de betrokkene(n) - en heel betekenisvol binnen een bepaalde cultuur. Bovendien zijn vaak één of meer politieke elitefiguren persoonlijk betrokken, en dan nog wel op een negatieve wijze. Tenslotte lijken de meeste politieke schandalen vrij duurzaam, in de zin dat het hele gebeuren wel even kan 'aanslepen'.

In de eerste paragraaf haalden we aan op welke manier het schandaalfenomeen door sommigen aan het sensatieconcept wordt gekoppeld. We hebben deze associatie willen doorbreken door aan te geven dat sensatie - als journalistieke stijl - niet onlosmakelijk aan bepaalde nieuwsonderwerpen is verbonden en dat bijgevolg het (politiek) schandaal ook op een 'sobere' manier kan worden gebracht.

Dat dit veeleer uitzondering dan regel is, ontgaat ons echter ook niet. De grote nieuws waarde die doorgaans aan het politiek schandaal wordt gehecht, werkt volgens sommige critici een sensationele stijl in de hand. Glynn en Tims (1982:127) formuleerden volgende criteria voor het identificeren van 'sensatie':

- een duidelijke 'overstatement of fact' is aanwezig;
- nadruk op de unieke aspecten van een bepaalde situatie;
- zogenaamde 'bias' in de berichtgeving op basis van waarde-uitspraken;
- associatie met een ander irrelevant onderwerp;
- het verhaal wordt gebracht 'in a frivolous manner'.

De kritiek dat de berichtgeving in politieke schandalen zich veelal op sensatie richt, is niet nieuw (Stephens, 1989:9-10). Ze is echter actueler dan ooit, en kan worden gekoppeld aan het huidige debat omtrent de nieuwe rol van politieke berichtgeving. Een visie in dit debat stelt dat politiek nieuws - onder druk van toenemende concurrentie en commercialisering - tegenwoordig op de eerste plaats een bepaalde marktwaarde moet hebben, in de zin dat het een potentiële bron van sterke tegenstellingen, 'one-liners', beeldspraak en 'verhalen' moet zijn (McQuail, 1994:16; Deltour, 1996:57-58).

Een ander element in de discussie betreft de rol van de zogenaamde 'scoop' of 'primeur'. Deltour (1996:61-64) spreekt in die zin over een toenemende prestatiedruk, waardoor gedegen journalistieke werkmethodes op het spel komen te staan. Het belangrijkste concrete bezwaar dat terzake wordt geopperd, is dat primeurs de juistheid en grondigheid van de berichtgeving in gevaar brengen, en voor het overige enkel de mediastrategie van de nieuwsbron dienen (Van Raemdonck, 1995:23).

Bronnen

Met deze bedenking trekken we de veeleer 'media-centric approach' (McQuail, 1994:3) van Galtung en Ruge open en plaatsen we het politiek schandaal als mediafenomeen in een breder theoretisch onderzoekskader, waarin bronnen als externe machtsfactor een centrale rol krijgen toebedeeld.

In onze omschrijving van het politiek schandaal spraken we met betrekking tot de journalistieke nieuwsbron(nen) bewust van 'derden', vermits tal van informers, doorheen verschillende kanalen en op diverse wijze, aan de basis van dit type schandaal kunnen liggen. Toch kunnen we vormelijk enkele verschillende soorten bronnen onderkennen.

In een verdere uitwerking van het boven beschreven model maken Erison et al. een opdeling tussen zogenaamde 'proactive' en 'active sources' (McQuail & Windahl, 1993:179-180). Proactief is de journalist wanneer hij zelf op zoek gaat naar nieuwsbronnen: telefoongesprekken, archiefdocumenten, informanten van allerlei slag en niet in het minst andere media fungeren hierbij als 'bronmedia' (McQuail, 1994:223). Actieve bronnen daarentegen bieden zichzelf aan en 'bring pressure on the media to pick up occurrences as potential news items' (McQuail & Windahl, 1993:177).

Molotch en Lester onderscheidden het schandaal van andere events op basis van het feit dat een informer - hier opgevat als de journalistieke bron - als promotor optreedt. Promoting zou in deze context kunnen worden gekoppeld aan het 'actieve' bronbegrip van Ericson et al. Het is echter duidelijk dat de pers in tal van (politieke) schandalen ook zelf bronnen aanboort en proactief te werk gaat. In die zin wordt het uiteindelijk nog moeilijk te zeggen wie de eigenlijke promotor van het schandaal is. Sommigen hebben de schandaalberichtgeving, voortvloeiende uit het promoting-werk van de news assembler zelf, onder de specifieke noemer van 'investigative journalism' geplaatst. Verder zullen we aan de hand van de Watergate-case zien dat dit voor heel wat discussie heeft gezorgd.

De 'derden' die we in onze definitie aanhaalden, kunnen niet alleen op verschillende wijze het politiek schandaal 'onthullen', ze lijken ook niet tot een omliggende groep terug te brengen. Molotch en Lester (1974:105-106) geven aan op welke manier een politicus zijn toegang tot de media kan aanwenden om bijvoorbeeld bepaald 'corrupt occurrence work' van een politiek rivaal aan het licht te brengen. Naast politici komen echter ook kabinetsmedewerkers, 'insiders' uit de politieke wereld, andere journalisten en informanten uit het gerechtelijke of misdaadmilieu in aanmerking om als bron in het politiek schandaal te fungeren.

Zoals Molotch en Lester doen vermoeden, gaat de literatuur vooral in op het optreden van politieke actoren als journalistieke bron in politieke schandalen. Een interessante opdeling die we in dit verband kunnen doorvoeren, is die tussen 'formele' en 'informele' bronnen.²

Deltour (1996:64-67) onderscheidt informele van formele bronnen op basis van hun vertrouwelijk en niet-openbaar karakter. Zo kan een politicus naast persconferenties ook allerlei gepriviligeerde informele contacten met journalisten in zijn mediastrategie betrekken. Volgens Deltour en McQuail (1994:23) gaat het hier om een geïnstitutionaliseerde praktijk, die ook door andere informanten uit het politieke en het gerechtelijke milieu wordt aangewend.

Een regelmatig gebruikt middel in deze praktijk is het 'perslek': informatie uit de vertrouwelijke sfeer wordt hierbij in de journalistieke sfeer gebracht, zonder dat deze informatie echter noodzakelijk openbaar wordt gemaakt. Deze informatie-uitwisseling impliceert een welbepaalde ruilverhouding, waardoor de functionele scheiding tussen bron en journalist onder druk kan komen te staan. Gieber en Johnson (1961) spreken in dit verband van 'assimilated source-communicator roles', die een bedreiging vormen voor de onafhankelijkheid van de journalist (McQuail & Windahl, 1993:164). McQuail en Windahl zeggen hieromtrent:

In certain circumstances, authorities are in a very strong position to control access to scarce information with a high news value, and news media become assimilated, by necessity of choice, to official policy. (McQuail & Windahl, 1993:165)

Het behoeft geen uitleg dat dit ook in politieke schandalen het geval kan zijn. Wanneer een politiek schandaal gebaseerd is op informatie die één enkele broninstantie - bijvoorbeeld het gerecht - in handen heeft, wordt het een moeilijke afweging tussen de enorme nieuws- en maatschappelijke waarde van de uitlekkende informatie en het assimilatiegevaar dat men als

journalist loopt. Niet ieder lek fungeert immers als 'veiligheidsventiel van de democratische rechtstaat' (Deltour, 1996:64): heel wat vertrouwelijke informatie dient andere belangen, niet het minst het eigenbelang van diegene die op een systematische manier de media in een georganiseerd (politiek of juridisch) lekkencircuit betreft. Bovendien kunnen er met betrekking tot bepaalde bronnen ook heel wat problemen rijzen: gerechtelijke functionarissen zijn gebonden aan het beroepsgeheim enerzijds, informanten uit het misdaadmilieu zijn soms zelf betrokken in onwettige praktijken anderzijds. Het feit dat het principe van de vrije nieuwsgaring en het bronnengeheim voor de journalist heilig zijn, kan op juridisch vlak voor heel wat wrijvingen zorgen. In die zin wordt de journalist - en dit komt in politieke schandalen het sterkst tot uiting - voortdurend voor een enorme verantwoordelijkheid gesteld.

■ MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIE VAN DE MEDIA

Een ander belangrijk element dat dus om de hoek komt kijken, heeft betrekking op de maatschappelijke functie van de media. In de context van politieke schandalen wordt deze functie in de literatuur vertaald naar de rol van de media als 'waakhond van de democratie'. De vraag is hoever de invulling van deze rol gaat, in hoeverre de media zich als een ware 'fourth estate'³ gedragen en aldus - zoals idealiter het geval is - op een onafhankelijke manier leiding geven aan ontwikkelingen of ze zelfs in gang zetten (Jansen, 1987: 79).

De media als waakhond van de democratie

Wanneer we de literatuur (Donohue et al., 1995:115-135; McQuail, 1994: 194-197; Witte, 1991:146-149) overlopen, wordt het kritisch doorlichten van het politiek beleidsproces als één van de belangrijkste maatschappelijke functies van de media omschreven. Geplaatst in het ruimer kader van de normatieve mediatheorieën (Fauconnier, 1992:149), lijkt deze 'waakhondfunctie' zowel uit het vrije pers- als uit het sociale verantwoordelijkheidsmodel voort te vloeien.

Een vrije onafhankelijke pers is in de traditionele liberale visie een van de beste beschermingen tegen het aantasten van de democratie. Vanuit het publieke 'need to know' dat ze vertegenwoordigt, ziet men de pers als een machtige en autonome institutie, die als waakhond vanuit een natuurlijke 'adversary role' (Weaver & Wilhoit, 1986) het politiek-maatschappelijke gebeuren kritisch analyseert, en - indien nodig - machtsmisbruik aan de kaak stelt (McQuail, 1994:195-196).

Eenzelfde concept vinden we terug in de verantwoordelijkheidstheorie, waarin de pers voor de maatschappelijke verantwoordelijkheid wordt gesteld om kritisch en aandachtig op te treden, zeker wanneer bepaalde democratische waarden dreigen te worden geschaad. Hierbij benadrukt men echter ook de journalistieke plicht tot terughoudendheid en zelfcensuur die de pers - waar nodig - moet naleven.

Donohue et al. omschrijven de waakhondfunctie als volgt:

The essential ingredients of the fourth estate watchdog perspective include substantial autonomy for the media, their representation of the interests of the populace rather than the dominant groups, and their independent power to directly and independently challenge those dominant groups. (Donohue et al., 1995:118)

Het 'vierde macht'-concept vloeit dus voort uit de veronderstelling dat de media een agenda-bepalende invloed uitoefenen en in die zin een politieke rol van belang spelen.

'Investigative journalism'

Het beeld van de pers als vierde macht is doorheen de jaren sterk bekritiseerd, maar heeft ook - naar aanleiding van een aantal Amerikaanse politieke schandalen in de jaren '60 en '70 - lange tijd flink furore gemaakt. Deze schandalen hebben volgens velen (Deltour, 1996:70; Donohue et al., 1995: 115; Downie, 1976:7; in Schudson, 1995:142) een stimulans betekend voor wat men 'investigative journalism' is gaan noemen. Het terdege beoefenen van dit soort journalistiek wordt vaak als de ultieme invulling van de waakhondfunctie aanzien (Burgelman, 1987:39-41; Claessens & Cuppens, 1993: 6-7).

Wanneer we de Angelsaksische literatuur terzake raadplegen, vinden we bij Ullmann en Honeyman (1983) deze omschrijving terug:

It is the reporting, through one's work product and initiative, matters of importance which some persons or organisations wish to keep secret. The three basic elements are that the investigation be the work of the reporter, not a report of an investigation made by somebody else; that the subject of the story involves something of reasonable importance to the reader or viewer; and the others are attempting to hide these matters from the public. (gecit. in Northmore, 1994:320)

Deze brede definitie omvat voor ons een aantal belangrijke punten. Eerst en vooral wordt er gesteld dat de journalist in zijn onderzoek alleen en op eigen initiatief te werk gaat en eigen elementen aanbrengt. Ten tweede dient de journalistieke taak kritisch en maatschappelijk relevant te zijn. Ten derde veronderstelt de waakhondfunctie ook het naar buiten brengen van zaken die 'anderen' trachten te verbergen.

Het valt ons op dat deze definitie als het ware op het lijf geschreven is van de gevoerde 'onthullingsjournalistiek' in de Watergate-zaak. Dit is niet verwonderlijk. Voor velen lijkt de in deze zaak door Woodward en Bernstein bedreven journalistiek symbool te staan voor een bepaalde journalistieke en politieke cultuur. In hun bestseller *All the President's Men* (1974) leggen de twee journalisten uit hoe zij in hun onderzoek en journalistiek werk de inbraak in het Democratische Watergate-complex in 1972 hebben kunnen reconstrueren en koppelen aan bepaalde geheime illegale financiële praktijken en inbraakopdrachten binnen het Republikeinse Committee to Re-elect the President. De Watergate-zaak kostte Nixon uiteindelijk het presidentschap. Woodward en Bernstein benadrukken dat de vrije pers in deze zaak haar maatschappelijke plicht van waakhond ten volle heeft vervuld.

■ DE CASE VAN WATERGATE

Bepaalde kritische auteurs in de VS hebben deze visie in vraag gesteld. Zo stelt Epstein (1975:19-32) dat de pers zich doorheen de mytische figuren van Woodward en Bernstein een te grote rol heeft toebedacht in het hele onderzoek. Een zelfstandig en onafhankelijk onderzoek was volgens Epstein niet aanwezig. Eenzelfde analyse vinden we bij Schudson (1992:28-33; 1995:142-165), die twintig jaar na de feiten de thesis van Epstein bevestigt. Watergate zou volgens deze auteur doorheen de jaren zijn uitgegroeid tot een van de centrale mythes van de Amerikaanse journalistiek.

Eerst en vooral wordt volgens Schudson (1992:28-30) de rol die de media in het schandaal zelf hebben gespeeld, zwaar overschat. De auteur tracht de mythe op drie niveaus te ontcrachten:

1. Enkel Woodward en Bernstein en *The Washington Post* brachten het Watergate-verhaal; het was dus niet de 'pers' in zijn geheel die als sociale institutie zijn maatschappelijke plicht als 'waakhond van de democratie' vervulde.
2. Het was niet *The Washington Post* die op zijn eentje het hele schandaal uitspitte: zonder de hulp van het F.B.I., de lekken uit het Witte Huis en

de hoorzittingen in het Congres zou het verhaal en het journalistieke onderzoek nooit zo'n vaart en afloop hebben gekend. Volgens Epstein (1975:20-21) wordt het belang van deze elementen door Woodward en Bernstein (1974) systematisch genegeerd. Schudson (1992:29) gaat hiermee volledig akkoord.

3. Volgens Schudson is het tevens sterk de vraag of de bedoelingen van Woodward en Bernstein zo zuiver waren als voorgesteld. Het was veel eerder de verachting van Nixons agressieve mediapolitiek die de krant zou hebben aangezet door te bijten.⁴

Ten tweede was Watergate volgens Schudson (1992:30-33) ook de aanleiding voor een ware mythologisering van wat dit politiek schandaal zou hebben betekend voor de Amerikaanse pers. Watergate zou tot een machtige en meer agressieve pers hebben geleid. Het Witte Huis en de pers zouden gedurende jaren op voet van oorlog hebben geleefd. Onthullingsjournalistiek zou een ware vlucht hebben gekend, evenals de interesse onder jongeren voor het journalistieke vak en de studie van communicatiewetenschappen.

Schudson stelt het algemeen geloof in deze opvattingen in vraag. De stijging van het aantal investigative reporters en de beroepsinteresse onder jongeren werd reeds half de jaren '60 ingezet, en was vooral het gevolg van het algemeen misnoegen naar aanleiding van de moord op Kennedy en de Viëtnamoorlog. Beide fenomenen zouden tevens begin jaren '80 aan belang ingeboet hebben.

De relaties tussen het Witte Huis en de pers leken volgens Schudson na Watergate inderdaad bekoeld, maar veeleer uit commerciële overwegingen van een deel van de pers. Heel wat journalisten voelden zich immers gepasseerd door Woodward en Bernstein, en besloten daarop zich ook maar als agressieve onthullingsjournalisten te gaan profileren. Schudson stelt:

What Watergate may have produced in the White House press conference was a public relations need for journalists to appear adversarial rather than a motivational drive to actually be adversarial. (Schudson, 1992:30-31)

De mythe van Watergate werd volgens de auteur voorts versterkt door allerlei publicaties rond de zaak, waarin Woodward en Bernstein als 'American heroes' worden opgehemeld. *All the President's Men* (1974) en niet het minst de verfilmde versie van Alan Pakula uit 1976, zou deze mythische glorifiëring nog het meest in de hand hebben gewerkt.

Volgens Schudson (1992:32) is het niet verwonderlijk dat de institutionalisering van deze mythe vooral de pers en het politiek systeem ten goede is

gekomen. Het beeld van de pers als onafhankelijk machtscentrum maakte het de politici mogelijk zich als slachtoffer en 'underdog' op te stellen; journalisten daarentegen konden zich ten aanzien van het publiek het imago van 'koene witte ridder' en maatschappelijk geweten aanmeten, klaar om de belangen van de bevolking en van de democratie te verdedigen. Schudson merkt op dat hierdoor de ware aard van de pers en haar al bij al comfortabele relatie met deze machtscentra verdoezeld is geworden.

We zien dus dat het klassieke verhaal achter de traditie van de onthullingsjournalistiek en de definitie die er doorgaans aan wordt gegeven, met een korrel zout moet worden genomen. Er worden heel wat vragen gesteld bij het onafhankelijke karakter en de nobele bedoelingen van de doorsnee investigatieve reporter.

Sommigen schrijven de politieke journalist in het algemeen en de investigatieve reporter in het bijzonder nog een andere rol toe. Zo leveren Donohue et al. (1995:115-132) een 'guard dog' - perspectief, waarin de media niet langer optreden als schildwacht van de gehele gemeenschap, maar slechts van enkele maatschappelijke groepen die voldoende macht en invloed hebben om hun eigen veiligheidssystemen op te bouwen. Op die manier maakt de media-institutie deel uit van een machtsoligarchie, en vervult ze haar controlerende rol in functie van de belangen van deze oligarchie. Onthullingsjournalistiek en het blootleggen van politieke schandalen heeft dan vooreerst een politiek-functionele betekenis, en kadert niet in een nobele democratische bekommernis of verontwaardiging.⁵

■ POLITIEKE SCHANDAALBERICHTGEVING

We stuiten in de literatuur dus op heel wat kritiek en scepsis, zeker wat betreft de rol van onafhankelijke 'vierde macht' die sommigen de pers toedichten. De historische analyse van het Watergate-schandaal plaatst tevens vraagtekens bij de traditionele wetenschappelijke omschrijving van het begrip 'onthullingsjournalistiek' en het gebruik van deze term in de context van politieke schandalen. Wanneer we het fenomeen van de 'onthullingsjournalistiek' naast de praktijk van de zogenaamde 'politieke schandaalberichtgeving' plaatsen, lijken deze twee termen - op basis van wat boven al gesteld werd in verband met politieke schandalen - op het eerste gezicht echter niet erg te verschillen.

Politieke schandalen lijken immers het uitgelezen terrein voor investigatieve reporters - de door ons geleverde definitie past goed in het concept van Ull-

mann en Honeyman - en in die zin kan het onthullende element zowel in de berichtgeving in politieke schandalen als in de praktijk van 'investigative journalism' worden teruggevonden.⁶

Zoals hierboven echter nadrukkelijk werd gesteld, veronderstelt deze vorm van journalistiek een eigengereid projectmatig onderzoek. Dit impliceert dus niet alleen het proactief aanwenden van veeleer informele bronnen, maar ook zelfstandig uitspittingswerk, onafhankelijk van door andere (officiële) instanties geleverd onderzoek.

Hier lijkt het schoentje te knellen. Eerder openden we al de waaier aan informers die aan de oorsprong van een politiek schandaal kan liggen. Politici, informanten, maar ook officieel gerechtelijk onderzoek kan de basis vormen voor het uitlekken van 'onthullende' informatie. In die zin gaat de meeste politieke schandaalberichtgeving aan een primordiale eis van 'investigative journalism' - het onafhankelijk onderzoekend optreden van de journalist - voorbij.⁷

Dit vormen volgens ons belangrijke redenen om te pleiten voor een voorzichtig gebruik van de term 'onthullingsjournalistiek'. In het kader van de analyse van politieke schandalen lijkt het ons beter te spreken van het meer neutrale 'politieke schandaalberichtgeving'. Hiermee willen we echter geen afbreuk doen aan de theoretische waarde van de term 'onthullingsjournalistiek'. Inzake de politieke schandaalberichtgeving waarbij het onthullende element volledig op een zelfstandig onafhankelijk journalistiek onderzoek is gebaseerd, behoudt het zeker zijn verklarende kracht.

■ VAN THEORIE NAAR ONDERZOEK

Als theoretische bijdrage is dit artikel noodzakelijk vrij abstract. Het is dus zeker aangewezen om op basis van het verworven theoretisch inzicht een aantal aanbevelingen voor verder empirisch onderzoek te doen. In de huidige stand van de communicatiewetenschap is dit immers broodnodig. Het verdient ook geen betoog dat de situatie in België op dit vlak een meer dan uitnodigend uitgangspunt vormt. De ontelbare politieke schandalen van de afgelopen jaren, gesitueerd in de context van de delicate driehoeksverhouding tussen media, politiek en gerecht, heeft in dit land al menig journalist en criticus in de pen doen kruipen, maar heeft tot nu toe nog maar weinig wetenschappelijk inzicht opgeleverd.

In het wetenschappelijk onderzoek lijken ons meerdere pistes interessant. Wat betreft de relatie bron-communicator, behoort een veldonderzoek in de

journalistieke, politieke en gerechtelijke wereld tot de mogelijkheden. Dit type onderzoek zou eveneens meer licht kunnen werpen op de werking en de impact van het politiek schandaal, alsook op de rol van de media in het schandaal. Daarnaast verdient volgens ons de invloed van de niet te ontkennen veranderingen in de mediasector op de berichtgeving over politieke schandalen aandacht. In dit verband verwijzen we naar de toenemende concentratie en commercialisering in de mediasector. Voortgaand op het media-centrisch onderzoeksperspectief, zou men kunnen nagaan welke rol bepaalde routines, nieuwswaarden en externe en interne drukmechanismes spelen en welke plaats de journalistieke ethiek in het politieke schandaal heeft.

Met betrekking tot het voorlaatste punt wijzen we op het historisch belang van de Watergate-zaak en haar wetenschappelijke analyse. Deze analyse noopt ons tot voorzichtigheid en nuancering wat betreft uitspraken over de mate van onafhankelijkheid die de media in politieke schandalen genieten. Deze houding lijkt ons onontbeerlijk, zeker als we ons rekenschap geven van de volgende stelling van De Fleur en Ball-Rokeach (1989):

... the more an audience is reliant on the mass media for information and the more a society is in a state of crisis or instability, (...) the more power the media are likely to have (or be credited with). (gecit. in McQuail, 1994:80)

Het publiek dient als andere belangrijke actor in het communicatieproces dus ook zeker aan bod te worden gelaten. Zo zou een publieksonderzoek ons meer kunnen vertellen over het publiek effect van politieke schandalen, waarbij de analyse van de beeldvorming van politici en de perceptie van het juridisch 'vermoeden van onschuld' heel interessante resultaten zou kunnen opleveren.

Inhoudelijk pleiten we voor een kwalitatieve aanpak, waarin bijvoorbeeld een analyse van de politieke oriëntatie, de objectiviteit en het sensatiegehalte (Glynn & Tims, 1982) van politieke schandaalberichtgeving het uitgangspunt vormen.

We hebben ons in dit artikel noodgedwongen beperkt tot een analyse van de rol die de media in politieke schandalen kunnen spelen. Er valt echter ook heel wat te zeggen over de rol van het politieke bedrijf en het gerecht en haar specifieke verhouding met de media. In dat opzicht vereist de analyse van politieke schandalen een multidisciplinaire aanpak, waarin ook elementen uit de politieke wetenschap en het recht worden betrokken. In dit opzicht dient men in de specifieke context van politieke schandalen stil te staan bij de rol van politieke mediastrategieën, crisismanagement, 'image-building'

en het toenemend belang van persvoorlichting vanuit het gerechtelijk en politieel bestel.

NOTEN

- 1 Weergave van het model, zoals aangepast door McQuail en Windahl (1993: 178).
- 2 Deze opdeling vinden we niet alleen terug bij Deltour (1996), maar ook bij Gieber en Johnson (1961) in McQuail en Windahl (1993:162-165).
- 3 Deze uitdrukking stamt uit de negentiende-eeuwse Angelsaksische politieke cultuur, waar de pers traditioneel gold als een 'vierde macht' in het Parlement, naast de wereldlijke en geestelijke Lords en het Lagerhuis (Deltour, 1996:74; Donohue et al., 1995:118).
- 4 Nixon heeft op verschillende momenten stevig in de knoop gelegen met de pers: eind jaren '60 naar aanleiding van de algemene kritiek aan het adres van de overheid inzake haar optreden tijdens de studentenrellen; in 1971 in het bijzonder met The New York Times en The Washington Post naar aanleiding van de publicatie van de beruchte Pentagon Papers en de daaropvolgende rechtszaak (Krieghbaum, 1972:24-44).
- 5 Een analoge redenering vinden we terug bij Jansen (1987:157).
- 6 Hierbij beweren we zeker niet dat enkel politieke schandalen in onthullingsjournalistiek aan bod komen: investigative reporters kunnen ook een waaier aan andere maatschappelijk relevante items uitspitten, die buiten het spectrum van het politiek bedrijf vallen.
- 7 In het Nederlands taalgebied spreekt men dan ook liever over 'onthullingsjournalistiek', wat voorzichtiger klinkt dan de term 'onderzoeksjournalistiek', die een letterlijke vertaling van het hierboven gedefinieerde concept inhoudt.

LITERATUURLIJST

- Burgelman, J.C. (1987) 'Onthullingsjournalistiek en Politieke Cultuur in België', *Communicatie: Tijdschrift voor Massamedia en Cultuur*, 17(1): 39-41.
- Claessens, S. & Cuppens, H. (1993) 'De Waakhonden Breken uit', *Mediagids Actueel*, 3(7): 6-7.
- Deltour, P. (1996) *Man Bijt Hond: Over Pers, Politiek en Gerecht*. Antwerpen: Icarus.
- Donohue, G.A. et al. (1995) 'A Guard Dog Perspective on the Role of Media', *Journal of Communication*, 45(2): 115-132.
- Downie, L. (1976) *The New Muckrakers*. Washington D.C.: The New Republic Book Company.
- Epstein, E.J. (1975) *Between Fact and Fiction: The Problem of Journalism*. New York: Vintage Books.
- Fauconnier, G. (1992) *Mens en Media*. Leuven: Garant.

- Galtung, J. & Ruge, M.H. (1965) 'The Structure of Foreign News', *Journal of Peace Research*, 2: 64-90.
- Glynn, C.J. & Tims, A.R. (1982) 'Sensationalism in Science Issues: A Case Study', *Journalism Quarterly*, 59(1): 126-131.
- Jansen, C.H. (1987) *Politiek en Dagbladjournalistiek*. Muidenberg: Couthino.
- Kriegbaum, H. (1972) *Pressures on the Press*. New York: Thomas Y. Crowell Company.
- McQuail, D. (1994) *Mass Communication Theory: An Introduction*. London: Sage.
- McQuail, D. & Windahl, S. (1993) *Communication Models*. London: Longman.
- Molotch, H. & Lester, M. (1974) 'News as Purposive Behaviour: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents and Scandals', *American Sociological Review*, 39(1): 101-112.
- Nordin, K.D. (1979) 'The Entertaining Press', *Communication Research*, 6(3): 295-320.
- Northmore, D. (1994) 'Probe Shock: Investigative Journalism', pp. 319-336 in R. Keeble et al. (eds.) *The Newspapers Handbook*. London: Routledge.
- Ross, S. (1988) *Fall From Grace*. New York: Ballantine Books.
- Schudson, M. (1992) 'Watergate: A Study in Mythology', *Columbia Journalism Review*, 31(1): 28-33.
- Schudson, M. (1995) *The Power of News*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stephens, M. (1989) *Geschiedenis van het Nieuws: Van Tamtam tot Satelliet*. Utrecht: Het Spectrum.
- Stevens, J.D. (1991) *Sensationalism in the NY Press*. New York: Columbia University Press.
- Tannenbaum, P.H. & Lynch, M.D. (1960) 'Sensationalism and its Measurement', *Journalism Quarterly*, 37(3): 381-392.
- Tumber, H. (1993) 'Selling Scandal', *Media, Culture and Society*, 15(3): 345-361.
- Van Raemdonck, O. (1995) 'Het Zelfbeeld van de Vlaamse Politieke Journalist', *Communicatie: Tijdschrift voor Massamedia en Cultuur*, 24(4):15-30.
- Witte, E. (1991) *Media en Politiek: Een Inleiding tot de Literatuur*. Brussel: VUBPress.
- Woodward, B. & Bernstein, C. (1974) *All the President's Men*. New York: Simon and Schuster.

AUTEUR

Jo Snoeckx is licentiaat in de Communicatiewetenschappen, K.U.Leuven.

Dit artikel is gebaseerd op zijn eindverhandeling *Politieke schandaalberichtgeving in de Vlaamse pers: een inhoudsanalyse van de berichtgeving over Willy Claes in vier Vlaamse kranten*, september 1997.